

GRACJAN DUDA

UNIwersytet JANA KOCHANOWSKIEGO W KIELCACH

gracjanduda70@wp.pl

Służba Polaków w szeregach Kaukaskiego Kozackiego Wojska Liniowego (1832-1860)

Artykuł poświęcony jest problemowi służby wojskowej Polaków w szeregach oddziałów kozackich, wchodzących w skład Kaukaskiego Kozackiego Wojska Liniowego w latach 1832-1860. Był to okres, w którym oddziały kozackie rozlokowane na Północnym Kaukazie toczyły szczególnie zaciekle walki z kaukaskimi powstańcami Szamila. W tym okresie w oddziałach kozackich służbę pełniło też kilkudziesięciu oficerów i około 200 żołnierzy-Polaków. Wielu oficerów Polaków zajmowało w tym czasie eksponowane stanowiska w oddziałach kozackich. Nie zawsze wiadomo, w jakich okolicznościach Polacy trafili do szeregów formacji kozackich i jakie były ich dalsze losy. Tekst oparto na literaturze przedmiotu, przede wszystkim na opracowaniach historyków rosyjskich.

Słowa kluczowe

Polacy, Kaukaz, służba wojskowa, formacje kozackie

Historia losów Polaków na terenie Imperium Rosyjskiego w XIX wieku obfituje w wiele ciekawych epizodów, z których mnóstwo do tej pory nie stało się obiektem badań historycznych albo wyjaśnionych zostało w niewielkim stopniu. Przez długi czas polscy historycy mieli bardzo ograniczony dostęp do źródeł przechowywanych w archiwach rosyjskich. A jeżeli już taki otrzymali, to zainteresowania swoje, co zrozumiałe, skupili na dokumentach przechowywanych w archiwach centralnych, z rzadka jedynie docierając do zasobów regionalnych archiwów, muzeów i bibliotek.

Również służba Polaków w szeregach oddziałów kozackich rozlokowanych na przedgórzu Kaukazu nie była do tej pory obiektem zainteresowania polskich historyków. Na ogół problem służby wojskowej Polaków na Kaukazie nie doczekał się jeszcze osobnego opracowania, choć na temat polskiej obecności na Kaukazie i Zakaukaziu w XIX wieku powstało już sporo opracowań¹. Powstały również teksty

¹ Na przykład B. i K. Baranowski, *Polaków kaukaskie drogi*, Łódź 1985; G. Piwnicki, *Polacy wojskowi i zesłańcy w carskiej armii na Kaukazie w XIX i na początku XX wieku*, Toruń 2001.

dotyczące służby wojskowej Polaków w szeregach armii carskiej na tym obszarze, ale dotyczą one żołnierzy i oficerów służących w regularnych oddziałach liniowych. Jest to oczywiście zrozumiałe i uzasadnione, bo było ich znacznie więcej niż tych, którzy trafili do formacji kozackich.

Lukę tę starają się wypełnić autorzy rosyjscy, przede wszystkim pochodzący z rejonów, w których stacjonowało Kaukaskie Kozackie Wojsko Liniowe (dalej KKWL). Mają oni dostęp do zasobów lokalnych archiwów przede wszystkim archiwum w Krasnodarze². Teksty te mają często charakter przyczynków, często niepublikowanych na łamach czasopism naukowych, ale wydawnictw popularnych albo stron internetowych. W związku z tym autorzy tych publikacji podając szereg ciekawych, czasami bardzo szczegółowych informacji, często nie podają ich źródła. Mimo to nie ma powodu, aby negować ich prawdziwości. Warto więc na ich podstawie spróbować przedstawić temat służby Polaków w szeregach KKWL. Oczywiście niniejszy tekst w żaden sposób nie stanowi kompleksowego opracowania tytułowego zagadnienia, nie wiadomo jednak w obecnej sytuacji, kiedy polscy historycy będą mieli możliwość dostępu do dokumentów przechowywanych w lokalnych rosyjskich archiwach.

Kaukaskie Kozackie Wojsko Liniowe (KKWL) utworzono w 1832 r. na bazie stacjonujących tu już od wielu lat pułków kozackich. Jego zadaniem była ochrona północnego przedgórza Kaukazu przed napadami plemion górskich, a także podbój samego Kaukazu. Obszar stacjonowania KKWL obejmował przede wszystkim doliny rzeki Terek i rzeki Kubań w górnej i środkowej części jej biegu (nad dolnym Kubaniem stacjonowali Kozacy Czarnomorscy)³. Jego struktura zmieniała się dość często. W szczytowym okresie swego rozwoju składało się ono z dziewięciu brygad kozackich, wspieranych przez cztery baterie artylerii konnej. W skład brygad wchodziły przede wszystkim kozackie pułki konne, ale niektóre brygady miały w składzie również oddzielne bataliony piechoty⁴.

KKWL było formacją nieregularną, zorganizowaną na kształt innych formacji kozackich (na przykład Kozaków Dońskich, Orenburskich czy Syberyjskich). Każdą z jednostek tej formacji tworzyli Kozacy zamieszkali na określonym terenie, przypisanym do danego pułku. Na co dzień mieszkali oni wraz z rodzinami w dużych wsiach, nazywanych stanicami i zajmowali się zwykłymi, „cywilnymi” czynnościami – pracą na roli, hodowlą, rzemiosłem, handlem itp. Przechodzili jednak regularne szkolenie wojskowe, a określona ich liczba była stale gotowa do podjęcia w razie potrzeby działań wojennych.

Zakładanie i rozwijanie kozackich stanic było elementem realizacji polityki imperialnej i kolonizacyjnej. W wypadku przedgórza kaukaskiego Kozacy zakładali swoje siedziby zwłaszcza w dolinach rzek, zmuszając miejscową ludność do opuszczenia najdogodniejszych dla działalności rolniczej terenów. Nic więc dziwnego,

² Problem służby Polaków w szeregach Czarnomorskiego Wojska Kozackiego omówił dość szczegółowo historyk polskiego pochodzenia Aleksander Sielicki. Zob. А. Селицкий, *Поляки в Черноморском Казачьем Войске, (1787–1860 гг.)*, [w:] *Поляки на Кубани: Исторические очерки*, Краснодар 2008, s. 7–38.

³ Н.Д. Николаенко, В.П. Ермаков, *Кавказское Линейное казачье войско: история формирования, система управления и служебные обязанности (начало XVIII – 1860 г.)*, Пятигорск 2010, s. 17–99.

⁴ *Ibidem*, s. 101–118.

że wśród społeczności, które poparły powstanie Szamila, właśnie Kozacy stanowili grupę najbardziej nienawidzoną, zwalczaną ze szczególną zaciekłością⁵.

Jeszcze przed formalnym utworzeniem Kaukaskiego Kozackiego Wojska Liniowego do pułków kozackich stacjonujących na Kaukazie wcielono wielu Polaków – jeńców z armii Księstwa Warszawskiego, wziętych do niewoli w 1812 r.⁶ Część z nich mimo amnestii po 1815 r. nie wróciła w rodzinne strony. Według danych I.W. Cifanowej, w 1817 r. do liniowych pułków kozackich wcielono 214 byłych polskich jeńców wojennych z armii Napoleona, którzy nie wrócili do ojczyzny. W kolejnych formacjach kozackich wyglądało to następująco: w Pułku Terecko-Siemiejnym były takie 34 osoby, Grebieńskim – 34, w Pułku Mozdockim – 34, w Wołżskim – 44, w Chopiorskim – 68, w Kubańskim – 4⁷.

Po klęsce powstania listopadowego przestała istnieć oddzielna armia Królestwa Polskiego. Do szeregów armii rosyjskiej wcielono znaczną liczbę żołnierzy wojsk polskich⁸. Od 1832 r. armię carską zasilano również systematycznie rekrutami z Królestwa Polskiego. Wiesław Caban szacuje, że w latach 1832-1855 na Kaukaz trafiło ponad 40 tysięcy rekrutów z Królestwa Polskiego⁹. Tych kierowano jednak do szeregów formacji regularnych i nie trafiali oni, przynajmniej bezpośrednio, do oddziałów kozackich.

Według szacunków Olega Matwiejewa¹⁰ od upadku powstania listopadowego do początku lat sześćdziesiątych XIX w. przez szeregi wojsk kozackich na Kaukazie przewinęło się przynajmniej 30 oficerów polskiego pochodzenia i ponad 200 żołnierzy niższych stopni¹¹. Oczywiście liczba ta jest dyskusyjna. Niezwykle trudne, wręcz niemożliwe jest bowiem wyznaczenie jasnego kryterium: Kogo uważać za Polaka? Matwiejew posłużył się najczęściej stosowanym i chyba najbardziej jasnym kryterium – wyznaniowym. Za Polaków uważał wyznawców religii rzymskokatolickiej, chociaż i w tym wypadku poczynił, jak się przekonamy, pewne wyjątki.

⁵ И.В. Цифанова, *Польские переселенцы в Кавказской войне XIX века*, [w:] https://superinf.ru/view_helpstud.php?id=5531 [dostęp: 21 II 2022].

⁶ Aleksander Sawieljew podaje, że było ich 269, nie podając niestety źródła tej informacji. Zob. А.Е. Савельев, *Поляки в Кавказской войне – две грани одного явления*, „Дом польский. Литературно-исторический журнал”, [w:] <http://dompolski-journal.ru/articles/article/27/> [dostęp: 21.02.2022]. Por. też: M.S. Arsanukajewa, *Polacy i Górale Kaukazu Północnego w XIX i na początku XX wieku: historia wzajemnych stosunków*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny”, 2012, t. VIII, s. 118; П. Адамчевски, *О римско-католическом костеле в Темир-Хан-Шуре (Буйнакске)*, „Studia z dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej”, 2021, t. LVI, s. 7.

⁷ И.В. Цифанова, *Польские переселенцы на Северный Кавказ в XIX веке: особенности процесса адаптации*, Ставрополь 2005, s. 110; M.S. Arsanukajewa, *op. cit.*, s. 121.

⁸ Około 4700 z nich trafiło do oddziałów stacjonujących na Liniach: Kaukaskiej, Orenburskiej i Syberyjskiej. Zob. W. Caban, *Służba rekrutów z Królestwa Polskiego w armii carskiej w latach 1831-1873*, Warszawa 2001, s. 92, 114-115.

⁹ W. Caban, *W niewoli u Szamila*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, sec. F: Historia, 2005, vol. 60, s. 55.

¹⁰ Jest on m.in. autorem najnowszej monografii poświęconej historii Kozaków Kubańskich. Zob. О. В. Матвеев, *Кубанское казачество: историко-культурное наследие, судьбы, грани народной памяти*, Краснодар 2019, s. 384.

¹¹ О.В. Матвеев, *Поляки в Кавказском Линеинном казачьем войске*, [w:] http://polonia-kmw.ucoz.ru/publ/o_v_matveev_poljaki_v_kavkazskom_lineinom_kazachem_wojske/1-1-0-11 [dostęp: 18 II 2022].

Najwięcej informacji posiadamy o Polakach-oficerach. Polscy oficerowie pojawili się w armii rosyjskiej jeszcze przed upadkiem Rzeczypospolitej, a po rozbiorach ich liczba znacznie wzrosła. Kariera wojskowa była szczególnie popularna wśród synów rodzin szlacheckich zamieszkałych na terenach wcielonych do Rosji w wyniku rozbiorów. Wielu oficerów-Polaków było w wojskach rosyjskich już w okresie wojen napoleońskich, a później ich liczba jeszcze wzrosła.

Wielu polskich oficerów służyło również na Kaukazie. Ich liczba zwiększała się wraz ze wzrostem liczebności rosyjskiego kontyngentu wojskowego. Sukcesy muzułmańskich powstańców powodowały, że władze carskie zmuszone zostały do wysyłania tam coraz liczniejszych wojsk. Rosła więc również liczba oficerów – w tym Polaków. Należy w tym miejscu podkreślić, że większość z nich trafiła na Kaukaz na podstawie rozkazu służbowego¹², ale pewna liczba znalazło się tam na ochotnika. Jak zauważył Bohdan Baranowski, „Wśród oficerów pewną liczbę stanowili ludzie, którzy traktowali służbę w carskiej armii jako możliwość wybić się, szybkiego, awansu i dobrowolnie prosili o wysłanie na niebezpieczny front kaukaski. Dla wielu młodzieńców nie bez znaczenia była tu żądza przygód, chęć poznania dalekich egzotycznych krajów, nawiązanie do dawnej tradycji wojen, jakie ongiś Polska wiodła z muzułmanami”¹³.

Jak już wspomniano, przynajmniej 30 z nich służyło w formacjach kozackich. Niektórzy zrobili podczas służby na Kaukazie błyskotliwe kariery. Warto więc po krótku przedstawić ich sylwetki.

Najbardziej znaną postacią jest tu niewątpliwie generał Feliks Krukowski. Urodził się on w rodzinie ziemiańskiej zamieszkałej w powiecie prużańskim guberni grodzieńskiej. W 1821 r. Feliks rozpoczął służbę wojskową jako podoficer w jednym z gwardyjskich pułków kawalerii. Po dwóch latach uzyskał stopień oficerski i kontynuował służbę wojskową w rosyjskiej kawalerii. Przełomowy w jego życiu okazał się rok 1837, gdy uzyskał awans do stopnia majora i nominację na dowódcę jednego z kozackich pułków Linii Kaukaskiej (Górskiego), a od 1843 r. dowodził innym z pułków kozackich – Chopierskim. Odznaczył się w walkach z powstańcami Szamila. Szczególną sławę przyniósł mu brawurowy nocny atak na oddziały powstańców szykujące się do szturm na Piatigorsk. Dzięki zaskoczeniu oddział Krukowskiego rozproszył wielokrotnie liczniejsze siły przeciwnika, co spowodowało, że do ataku na Piatigorsk w ogóle nie doszło¹⁴.

¹² И.В. Цифанова, *Польские переселенцы в Кавказской войне XIX века*, [w:] https://superinf.ru/view_helpstud.php?id=5531 [dostęp: 21.02.2022].

¹³ B. Baranowski, „W żołdacy na Kaukaz”. *Położenie polskich działaczy politycznych wysłanych karnie do służby wojskowej na Kaukazie w drugim trzydziestoleciu XIX w.*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, sec. F: Historia, 1982, vol. 37, s. 282.

¹⁴ Крукковский, Феликс Антонович (Станиславович), w: *Военная энциклопедия*, ред. В. Ф. Новицкого, т. 14, s. 321; О. Матвеев, «Рыцарь в полном смысле этого слова...»: Ф.А. Крукковский в исторической памяти кубанского казачества, [w:] *Поляки в России: XVII–XX вв.: Материалы Международной научной конференции*, ред., сост. А.И. Селицкий, Краснодар 2003, s. 205-206.

W 1845 r. już jako pułkownik, objął dowództwo jednego z liniowych pułków kawalerii Korpusu Kaukaskiego – Niżegorodzkiego Pułku Dragonów. W 1848 roku został awansowany do stopnia generała-majora i mianowany atamanem nakaźnym wszystkich wojsk kozackich na Linii Kaukaskiej¹⁵.

Trudno powiedzieć, czy przeniesienie na Kaukaz było zwykłą realizacją rozkazu służbowego, czy Krukowski sam o nie zabiegał, licząc na przyspieszenie dość wolno rozwijającej się kariery wojskowej. Jeżeli mieliśmy do czynienia z tą drugą sytuacją, to można stwierdzić, że plany Krukowskiego się powiodły. Służba na Kaukazie przyniosła mu nie tylko awanse, ale i szereg wysokich orderów i odznaczeń. Jednocześnie był bardzo lubiany przez podwładnych, którzy doceniali jego odwagę, skromny styl życia i dbałość o potrzeby szeregowych kozaków¹⁶.

Jednak służba na Kaukazie przyniosła Krukowskiemu nie tylko sławę, ale i gwałtowną śmierć. Na początku 1852 r. jego oddział otoczony został przez przeważające siły czeczeńskie, a sam generał zginął. Być może właśnie odwaga, granicząca z brawurą zgubiła generała, bo często zdarzało mu się objeżdżać wysunięte posterunki praktycznie bez eskorty i tego krytycznego dnia również towarzyszył mu stosunkowo nieliczny oddział¹⁷. Zwierzchnikowi Krukowskiego, ks. Bariatynskiemu udało się za znaczną kwotę wykupić należące do generała ordery, które zrabowali napastnicy. Szamil nie chciał natomiast nawet rozmawiać o możliwości wykupienia szabli i kindżału generała¹⁸.

Namiestnik Kaukazu ks. Woroncowa, zapewne z nutą patosu pisał, że „jeśliby z wojska wybrać 1000 najlepszych ludzi i zsumować wszystkie ich zalety, to nie przewyższyłyby one zalet, które posiadał zmarły ataman”¹⁹. W pięćdziesiątą rocznicę śmierci generała, w 1902 r. w miejscu jego śmierci wystawiono pomnik, sam Krukowski zaś, za zgodą cara, został honorowym patronem 1. Mozdockiego Pułku Kozaków Terskich²⁰.

Kolejną wybitną indywidualnością był generał Albert Jedliński. Na tle innych wysokich oficerów armii rosyjskiej polskiego pochodzenia Jedliński był postacią szczególną. Był on bowiem poddanym austriackim. Urodził się w 1813 r. w niezbyt zamożnej rodzinie ziemiańskiej. Ukończył Akademię Wojskową w Wiedniu. W 1845 r. zapewne za zgodą przełożonych, wstąpił do służby rosyjskiej i trafił do wojsk Korpusu Kaukaskiego. Jakie były motywy tej decyzji? Czy, jak twierdzi biograf generała Władimir Markow, znudziło go koszarowe życie i nęciły przygody, czy też rozczarował przebieg kariery w armii austriackiej, w której do 32 roku życia dosłużył się zaledwie stopnia porucznika

¹⁵ Н.Д. Николаенко, В.П. Ермаков, *op. cit.*, s. 243.

¹⁶ О. Матвеев, «Рыцарь в полном смысле этого слова...», s. 202-203.

¹⁷ А.В. Шишов, *100 великих казаков*, Москва 2007, [w:] https://historylib.org/historybooks/Aleksey-SHishov_100-velikikh-kazakov-/64

¹⁸ Крукковский, Феликс Антонович (Станиславович), [w:] *Военная энциклопедия*, ред. В. Ф. Новицкого, т. 14, s. 321-322. О. Матвеев, «Рыцарь в полном смысле этого слова...», s. 215-219.

¹⁹ А.В. Шишов, *op. cit.*

²⁰ Крукковский, Феликс Антонович (Станиславович), [w:] *Военная энциклопедия*, ред. В. Ф. Новицкого, т. 14, s. 322.

(oberlejtanta)? Trudno jednoznacznie to rozstrzygnąć, być może oba motywy były tu równie ważne²¹.

Już w 1845 r. Jedliński wziął udział w pierwszej wyprawie wojennej, a rok później odkomenderowany został do Mozdockiego Pułku Kozaków i związał swoją karierę z Kaukaskim Kozackim Wojskiem Liniowym praktycznie do końca jego funkcjonowania. W 1850 r. został dowódcą Łabińskiego Pułku Kozaków, zaś w lutym 1852 r., już jako podpułkownik, dowódcą Pułku Mozdockiego. W grudniu tegoż roku, zachowując dowództwo pułku, został jednocześnie komendantem 8. Kozackiej Brygady Liniowej²². Od 1857 r. dowodził 9. Kozacką Brygadą Liniową, a następnie był zastępcą dowódcy Kaukaskiej Dywizji Kawalerii. Karierę wojskową skończył w 1878 r. w stopniu generała-lejtnanta. Niebawem po otrzymaniu tego awansu zmarł²³.

Kolejnym wysokim dowódcą formacji KKWL był generał Adam Wojnicki. Urodził się w 1809 r. w rodzinie ziemiańskiej z guberni podolskiej. Służył w pułkach kawalerii gwardii, a prawdopodobnie od 1843 r. na Kaukazie. W listopadzie 1844 r. został dowódcą Kaukaskiego Pułku Kozaków, a w latach 1845-1856 dowodził kolejno 1. Kaukaską, 4. Stawropolską i 2. Łabińską Kozackimi Brygadami Liniowymi. Uczestniczył w wielu wyprawach przeciwko powstańcom Szamila. Kawaler orderu św. Jerzego. W 1856 r. awansowany do stopnia generał-majora. Zmarł w 1861 r.²⁴.

Dowódcą jednego z pułków KKWL był również Włodzimierz Suchodolski. Pochodził on z guberni podolskiej. W 1826 r. jako szesnastolatek rozpoczął na służbę w armii carskiej. Brał udział w tłumieniu powstania listopadowego i nagrodzony został medalem za szturm Warszawy. Nie wiadomo, od kiedy służył na Kaukazie, ale przynajmniej od 1850 r., ponieważ wtedy za męstwo w jednym ze starć uhonorowano go „Brylantowym pierścieniem z wizerunkiem Jego Wysokości”. W 1856 r. Suchodolski stał się dowódcą Kizlarskiego Pułku Kozaków. Nie udało się znaleźć informacji, jak potoczyła się jego dalsza kariera.

Wysokim oficerem KKWL był też Aleksander Krzyżanowski, który jako podpułkownik od 1852 r. dowodził 14. Baterią Artylerii Konnej KKWL. Po rozwiązaniu KKWL Krzyżanowski poprosił o przeniesienie do Petersburga, tłumacząc swą prośbą szkodliwym wpływem kaukaskiego klimatu na jego zdrowie i obowiązkami rodzinnymi. Nie udało się znaleźć informacji co do dalszego przebiegu jego kariery²⁵.

²¹ Potwierdzeniem niespokojnego charakteru Jedlickiego zdaje się być fakt, że na Kaukazie zasłynął on jako zawiadaka i doskonały szermierz, któremu nawet rozmaici awanturnicy woleli schodzić z drogi. Zob. Вл. Марков, *Генерал-лейтенант А.А. Иедлинский (из далёкого прошлого Кавказа)*, „Русская старина”, 1911, т. 145, s. 207-208.

²² Н.Д. Николаенко, *Командир Моздокского Казачьего Полка А.А. Иедлинский в мемуарах С.А. Венеровского*, в: *Университетские Чтения. Материалы научно-методических чтений ПГЛУ*, Пятигорск 2016, s. 177-178.

²³ Вл. Марков, *op. cit.*, s. 203-207.

²⁴ Н.Д. Николаенко, В.П. Ермаков, *op. cit.*, s. 238.

²⁵ Figurujący w spisach rosyjskich generałów Aleksander Krzyżanowski to zupełnie inna osoba. Generał Aleksander Iwanowicz Krzyżanowski urodził się w roku 1835 i niemożliwe, aby w 1852 r. był już podpułkownikiem. Por. http://www.rusgeneral.ru/general_k8.html [dostęp: 11.02.2022].

Kolejnym oficerem artylerii KKWL był Ignacy Rostkowski. Urodził się on w 1811 r. i pochodził z rodziny szlacheckiej z guberni mohylewskiej. Jako oficer artylerii w 1849 r. odkomenderowany został do 15. Baterii Artylerii Konnej KKWL. W 1856 r. przeniesiono go do 2. Łabińskiego Pułku Kozaków, zaś w 1859 r. awansowany został do stopnia *wojskowego starszyny* (odpowiednik majora w wojskach kozackich)²⁶.

W 1. Kaukaskim Kozackim Batalionie Liniowym służył z kolei Jan Sieniawski. Pochodził ze szlachty guberni witebskiej. Urodzony w 1805 r. kształcił się w Pułku Szlacheckim. Za zasługi w walkach przeciwko Turkom w czasie wojny w 1828-1929 r. awansowany został do stopnia oficerskiego. Do KKWL trafił późno, bo dopiero w 1851 r. Był wówczas majorem. Po przemianowaniu na *wojskowego starszyny* został przewodniczącym sądu 3. Brygady Kozaków KKWL²⁷. Ponieważ piastowanie takiego stanowiska wymagało specjalistycznej wiedzy prawniczej, niewykluczone, że Sieniawski już wcześniej służył w organach sądownictwa wojskowego. Nic nie wiadomo jednak ani o jego wcześniejszej, ani późniejszej karierze.

Niemало było Polaków wśród niższej kadry dowódczej. Dowódcami sotni pułków kozackich byli, chociażby pochodzący z guberni mińskiej esauł Wojciech Pobjewski, urodzony na Wołyniu Benedykt Kuczkowski, czy pochodzący z guberni podolskiej Wilhelm Opacki²⁸. Wiele wskazuje również na to, że polskie korzenie miał dowódca sotni Łabińskiego Pułku Kozackiego Aleksander Kirjacki. Wprawdzie pochodził ze szlachty guberni chersońskiej, ale był wyznania rzymskokatolickiego²⁹. Komendantami stanic byli: wspomniany już Wojciech Pobjewski oraz wywodzący się z guberni mohylewskiej Józef Sadłucki³⁰.

W pułkach kozackich służbę pełnili również lekarze-Polacy. W latach pięćdziesiątych XIX wieku głównym lekarzem I. Brygady KKWL był Stefan Sawicki, Lekarzem 1. Stawropolskiego Pułku Kozaków był Antoni Nowicki, zaś w Mozdockim Pułku Kozaków służbę pełnił doktor Jakub Sakowicz. We wszystkich wypadkach trafili oni tam najprawdopodobniej wskutek przydziałów służbowych³¹.

Służba na Kaukazie, w tym również w KKWL dawała również możliwość rehabilitacji oficerom, którzy popełnili jakieś przestępstwa służbowe. Byli wśród nich także służący w armii carskiej Polacy. Wiadomo o przynajmniej jednym takim przypadku. Zdegradowany za zabicie dwóch żołnierzy Ludwik Celikowski w 1839 r., za szczególne zasługi w walce z kaukaskimi górami uzyskał cesarskie przebaczenie. Nadano mu stopień esauła i nominowano na dowódcę jednej z sotni w 1. Brygadzie. Wbrew temu, co pisze Matwiejew, Polakiem nie był natomiast Iwan Wadkowski, który również karnie został przydzielony do KKWL. Pochodził

²⁶ О. В. Матвеев, *Белорусы на Кубани и в Черноморье в конце XVIII – первой половине XIX в.*, „Труды БГТУ. Серия 6: История, философия” 2014, nr 5 (169), s. 20.

²⁷ О. В. Матвеев, *Поляки в Кавказском Линейном казачьем войске...*

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ О. В. Матвеев, *Некоторые аспекты адаптации белорусов к этносоциальной и природной среде (на примере Кавказской войны)*, „Труды БГТУ. Серия 6: История, философия”, 2017, nr 1 (197), s. 26.

³¹ О. В. Матвеев, *Поляки в Кавказском Линейном казачьем войске*

o ze szlachty guberni moskiewskiej³². Rodzina miała rzeczywiście polskie korzenie, ale jeszcze jego pradziadek wstąpił na służbę rosyjską i odtąd rodzina stale mieszkała w Rosji³³.

Szybko mogła zakończyć się kariera wojskowa innego Polaka, pochodzącego z guberni podolskiej Zygmunta Korzeniowskiego. Pod koniec 1849 r., jeszcze jako junkier został oddany pod sąd za obrazę słowną podporucznika Korobki. Sąd uznał jednak, że nie ma na to dobitnych dowodów i Korzeniowskiego uniewinnił. Trudno ocenić, o co dokładnie chodziło w tej sprawie. Być może, jak twierdzi Matwiejew, rzeczywiście w pułkach kozackich, w których często brakowało oficerów, przez palce patrzono na występki, które gdzieindziej nie uszłyby płazem. Korzeniowski został ostatecznie oficerem. Służył najpierw w jednym z kozackich batalionów piechoty, a później, już w randze sotnika dowodził jedną z sotni Łabińskiego Pułku Kozaków.

Wśród służących w szeregach KKWL oficerów byli również uczestnicy powstania listopadowego. Oficerem 1. Stawropolskiego Pułku Kozaków był Józef Bentkowski. Bentkowski urodził w 1812 r. się na Kujawach. Uczęszczał do szkół we Włocławku i Płocku. W czasie powstania listopadowego wstąpił na ochotnika do wojska i awansował na podoficera. Po upadku powstania wraz z wieloma innymi żołnierzami wojsk polskich trafił na Kaukaz. Przydzielony do 1. Batalionu Liniowego w Stawropolu, nie uczestniczył w działaniach wojennych. Przełożeni chcieli wykorzystać jego znajomość języków i przydzielono go do kancelarii. Oprócz tego udzielał również prywatnych lekcji i prowadził całkiem wygodne życie. Mimo uczestnictwa w powstaniu Bentkowskiemu na tyle spodobało się życie wśród kozaków, że w 1836 r. zwrócił się do cara z prośbą o zgodę na przypisanie wraz z rodziną do KKWL i zmianę wyznania na prawosławne³⁴. Zgodę taką oczywiście uzyskał. Po przeniesieniu do KKWL Bentkowski dalej pracował głównie w sztabie, założył też w jednej ze stanic szkołę i uczył prywatnie dzieci kozackiej starszyny. W 1857 r. będąc w stopniu sotnika, odszedł z wojska. Zasłynął potem jako badacz terenów Północnego Kaukazu. Był autorem ponad dwustu opublikowanych w różnych miejscach prac, dotyczących tego terytorium i jego mieszkańców³⁵. Jego praca dotycząca kolonizacji Kaukazu w latach 1772-1860 do tej pory uważana jest za jedno z najważniejszych opracowań dotyczących rosyjskiej obecności na Kaukazie. Bentkowski zmarł w Stawropolu w 1890 r. i tam został pochowany³⁶.

³² <http://lermontov-lit.ru/lermontov/dictionary/lermontov-dictionary/znakomye-i-sovremenniki/vadkovskie.htm>

³³ В. П. Софьина, *Портреты и судьбы. (из семейной истории Вадковских и Чернышёвых)*, [w:] *Поляки в России: XVII–XX вв.: Материалы Международной научной конференции*, ред., сост. А.И. Селицкий, Краснодар 2003, s. 129–136.

³⁴ И.В. Цифанова, *Польские переселенцы в Кавказской войне XIX века*, [w:] https://superinf.ru/view_helpstud.php?id=5531 [dostęp: 21 II 2022].

³⁵ В.А. Жадан, *Иосиф Викентьевич Бентковский – исследователь Северного Кавказа*, [w:] *Поляки в России: XVII–XX вв. Материалы Международной научной конференции*, сост. А.И. Селицкий, Краснодар 2003, s. 229–232.

³⁶ *Ibidem*, s. 232.

Z czasem służący w wojskach KKWL osoby polskiego pochodzenia „wsiąkały” w miejscowe społeczeństwo. W tym procesie nie ma nic dziwnego. Wieloletni pobyt w obcym środowisku nieuchronnie prowadzić musiał do utraty narodowej tożsamości. Na zmianę wyznania na prawosławne oprócz Bentkowskiego zdecydowali się choćby wspomniany już Krzyżanowski, czy artylerzysta, esaul Jan Chodkiewicz czy pochodzący z Warszawy chorąży Antoni Kaznowski³⁷. Wyznania mahometańskiego był natomiast pochodzący z guberni lubelskiej esaul Maciej Baranowski. Według Matwiejewa wywodził się on z rodziny polskich Tatarów³⁸.

Młodzi mężczyźni szukali partnerek i życiowej stabilizacji. Skutkiem były więc mieszane małżeństwa, których dzieci – jeżeli małżonka była wyznania prawosławnego – zgodnie z prawem musiały być wychowywane w religii prawosławnej. Wprawdzie oficerowie starali się szukać żon wśród katoliczek, odpowiednich kandydatek było bardzo mało. Często na konwersję decydowali się też sami żołnierze i oficerowie³⁹. Przykładowo z kobietami wyznania prawosławnego ożenieni byli Wojnicki, Bentkowski, Opacki i Sieniawski⁴⁰.

Nie wiadomo, kim byli służący w szeregach KKWL żołnierze niższych stopni. Jak już wspomniano, Matwiejew na podstawie danych archiwalnych ocenił ich liczbę na około 200 osób. Skoro do oddziałów kozackich nie wcielano rekrutów-Polaków z Królestwa Polskiego i guberni zachodnich, to skąd się tam wzięli? W tym wypadku skazani jesteśmy na domysły. Być może w początkowym okresie istnienia KKWL w ich szeregach służyła jeszcze pewna liczba jeńców z armii Księstwa Warszawskiego, wcielonych do formacji kozackich, ale zapewne było ich niewielu. Wydaje się, że zasadniczą część stanowili tu żołnierze służby czynnej, którzy po kilku bądź kilkunastu latach służby na własną prośbę uzyskali zgodę na przeniesienie z formacji regularnych do jednostek kozackich. Niewykluczone, że głównym motywem była w tym wypadku chęć założenia rodziny.

Być może do jednostek kozackich trafił też któryś z Polaków karnie skierowanych do służby wojskowej za działalność patriotyczną w latach trzydziestych i czterdziestych XIX wieku. Jednak i w tym wypadku droga musiałaby prowadzić przez jednostki regularne. To jednak tylko domysły, poza przypadkiem Bentkowskiego nie ma bowiem potwierdzenia źródłowego ani jednego takiego przypadku.

Oczywiście obecność w szeregach KKWL na przestrzeni prawie trzydziestu lat kilkuset osób polskiego pochodzenia w żaden sposób nie wpłynęła na czysto rosyjski charakter tych formacji. Również przeciwnicy formacji kozackich, a więc powstańcy Szamila z pewnością nie widzieli żadnej różnicy między kozakami wyznania prawosławnego i katolickiego. Obecność Polaków w szeregach KKWL stanowi więc zaledwie drobny, chociaż ciekawy epizod w skomplikowanej historii Polaków na terenie Imperium Rosyjskiego w XIX wieku.

Oczywiście opisywany problem wymaga jeszcze dalszych badań. Być może kwerendy w archiwach rosyjskich przyniosłyby więcej informacji szczególnie

³⁷ О. В. Матвеев, *Поляки в Кавказском Линейном казачьем войске...*

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ А. Е. Савельев, *Поляки в Кавказской войне – две грани одного явления*, [w:] <http://dompolski-journal.ru/articles/article/27/> [dostęp: 21.02.2022]. О. В. Матвеев, *Поляки в Кавказском Линейном казачьем войске...*

⁴⁰ О. В. Матвеев, *Поляки в Кавказском Линейном казачьем войске...*

o służących w formacjach kozackich żołnierzach niższych stopni. Interesujące byłoby też porównanie losów Polaków w szeregach KKWL z historią obecności Polaków w innych formacjach kozackich – na przykład w oddziałach Kozaków Orenburskich czy Syberyjskich.

Bibliografia

OPRACOWANIA MONOGRAFICZNE

- Baranowski B. i K., *Polaków kaukaskie drogi*, Łódź 1985.
- Caban W., *Służba rekrutów z Królestwa Polskiego w armii carskiej w latach 1831–1873*, Warszawa 2001.
- Piwnicki G., *Polacy wojskowi i zesłańcy w carskiej armii na Kaukazie w XIX i na początku XX wieku*, Toruń 2001.
- Матвеев О. В., *Кубанское казачество: историко-культурное наследие, судьбы, грани народной памяти*, Краснодар 2019.
- Николаенко Н.Д., Ермаков В.П., *Кавказское Линейное казачье войско: история формирования, система управления и служебные обязанности (начало XVIII – 1860 г.)*, Пятигорск 2010.
- Цифанова И. В., *Польские переселенцы на Северный Кавказ в XIX веке: особенности процесса адаптации*, Ставрополь 2005.
- Шишов А. В., *100 великих казаков*, Москва 2007 [w:] https://historylib.org/historybooks/Aleksey-SHishov_100-velikikh-kazakov-/64

ARTYKUŁY NAUKOWE

- Arsanukajewa M. S., *Polacy i Górale Kaukazu Północnego w XIX i na początku XX wieku: historia wzajemnych stosunków*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny”, 2012, t. VIII.
- Baranowski B., „W żołdacy na Kaukaz”. *Położenie polskich działaczy politycznych wysłanych karnie do służby wojskowej na Kaukazie w drugim trzydziestolecu XIX w.*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, sec. F: Historia, 1982, vol. 37.
- Caban W., *W niewoli u Szamila*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, sec. F: Historia, 2005, vol. 60.
- Адамчевски П., *О римско-католическом костеле в Темир-Хан-Шуре (Буйнакске)*, „Studia z dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej”, 2021, t. LVI.
- Жадан В.А., *Иосиф Викентьевич Бентковский – исследователь Северного Кавказа* [w:] *Поляки в России: XVII-XX вв. Материалы Международной научной конференции*, сост. А.И. Селицкий. Краснодар 2003.
- Марков Вл., *Генерал-лейтенант А.А. Иедлинский (из далёкого прошлого Кавказа)*, „Русская старина”, 1911, т. 145.
- Матвеев О.В., *Белорусы на Кубани и в Черноморье в конце XVIII – первой половине XIX в.*, „Труды БГТУ”. Серия 6: История, философия, 2014, nr 5 (169).
- Матвеев О. В., *Некоторые аспекты адаптации белорусов к этносоциальной и природной среде (на примере Кавказской войны)*, „Труды БГТУ. Серия 6: История, философия”, 2017, nr 1 (197).
- Матвеев О. В., *Поляки в Кавказском Линейном казачьем войске*, [w:] http://polonia-kmw.ucoz.ru/publ/o_v_matveev_poljaki_v_kavkazskom_linejnom_kazachem_wojske/1-1-0-11
- Матвеев О., *«Рыцарь в полном смысле этого слова...»: Ф.А. Круковский в исторической памяти кубанского казачества*, [w:] *Поляки в России: XVII-XX вв.: Материалы Международной научной конференции*, ред., сост. А.И. Селицкий, Краснодар 2003.
- Николаенко Н. Д., *Командир Моздокского Казачьего Полка А.А. Иедлинский в мемуарах С.А. Венеровского*, [w:] *Университетские Чтения. Материалы научно-методических чтений ПГЛУ*, Пятигорск 2016.
- Савельев А. Е., *Поляки в Кавказской войне – две грани одного явления*, „Дом польский. Литературно-исторический журнал”, [w:] <http://dompolski-journal.ru/articles/article/27/>
- Селицкий А., *Поляки в Черноморском Казачьем Войске, (1787–1860 гг.)*, [w:] *Поляки на Кубани: Исторические очерки*, Краснодар 2008.

Софьина В. П., *Портреты и судьбы.(из семейной истории Вадковских и Чернышёвых)*, [w:] *Поляки в России: XVII-XX вв.: Материалы Международной научной конференции*, ред., сост. А.И. Селицкий, Краснодар 2003.

Цифанова И.В., *Польские переселенцы в Кавказской войне XIX века*, [w:] https://superinf.ru/view_helpstud.php?id=5531



The military service of Poles in the ranks of Caucasian Cossack Line Army (1832-1860)

The article deals with the problem of the military service of Poles in the ranks of the Cossack troops, which were part of the Caucasian Cossack Line Army, in the years 1832-1860. It was a period in which the Cossack troops, located in the North Caucasus, fought particularly fierce battles against the Shamil Caucasian insurgents. During this period, in the Cossack troops the service was also performed by several dozen officers and about 200 Polish soldiers. Many Polish officers held at that time prominent positions in Cossack troops. It is not always known under what circumstances Poles joined the ranks of the Cossack formations and what was their further fate. The text is based on the source literature, mainly on the studies of Russian historians.

Keywords: Poles, Caucasus, military service, Cossack formations.